

УДК 159.923

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СТРУКТУРИ КОНФЛІКТОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

Л.О.Ярослав*аспірант кафедри психології і педагогіки**Національного технічного університету України**“Київський політехнічний інститут”*

У статті здійснено аналіз основних напрямів дослідження конфліктологічної компетентності особистості в психології. Визначено зміст та структуру конфліктологічної компетентності майбутнього вчителя.

Ключові слова: компетентність, конфліктологічна компетентність, структура конфліктологічної компетентності.

Проблема конфліктологічної підготовки спеціалістів педагогічних спеціальностей є досить актуальною та широко представленою в сучасних наукових дослідженнях. Однак незважаючи на це, як засвідчують результати теоретико-прикладних досліджень ряду вчених (Г.С.Бережна, Л.Н.Цой, О.О.Лукашенко), випускники вищої школи не готові до здійснення конструктивної поведінки в конфлікті в конфліктогенному професійному середовищі, до самоконтролю емоцій у конфліктній взаємодії, не володіють технологіями профілактики, управління, мінімізації деструктивних форм конфлікту, прогнозування можливих його наслідків. Тож очевидним є протиріччя між необхідністю розвитку конфліктологічної компетентності у майбутніх вчителів та недостатньою розробленістю технології її розвитку.

Вирішальну роль у розвитку конфліктологічної компетентності педагогів відіграють допрофесійні етапи, зокрема період навчання у вищому навчальному закладі. В цілях професійної підготовки педагогів загальноосвітньої школи конфліктологічний компонент присутній контекстно: за вибором студентів в окремих ВНЗ викладається спецкурс «Основи конфліктології», проте знання даються фрагментарно, без опори на практику і це майже не змінює якості цієї підготовки. В цілому конфліктологічна підготовка та формування конфліктологічної компетентності як однієї з її пріоритетних цілей носить фрагментарний, дифузний характер (а для педагогів-психологів – узагальнюючий характер) і не забезпечує належного рівня готовності педагогів до роботи з конфліктами в школі. Тому пріоритетного значення набуває цілеспрямована організація навчально-виховної роботи з формування конфліктологічної компетентності на етапі

професійної підготовки майбутньої вчителя до педагогічної діяльності.

В останні роки досить активно досліджується проблема конфліктологічної компетентності особистості. Питання сутності, структури, особливостей формування конфліктологічної компетентності різних спеціалістів частково вивчені в філософії, соціології, педагогіці та педагогічній конфліктології (В.В.Базелюк, Г.С.Бережна, Е.Е.Ефімова, І.В.Козич, О.О.Лукашенко). В психології наукові пошуки здійснені в рамках конструктивної психології конфлікту (Б.І.Хасан, А.В.Дорохова, П.А.Сергоманов, Т.І.Приваліхіна), соціальної психології (Г.М.Андрєєва, Л.А.Петровська), психології управлінської діяльності (Е.Н.Богданов, О.І.Денисов, В.Г.Зазикін, Е.В.Зайцева, В.В.Рогачев, В.М.Шепель), психології конфлікту (Н.В.Гришина, Г.В.Ложкін, Н.І.Пов'якель) та практичної конфліктології (Л.Н.Цой). Конфліктологічна компетентність розглядається як умова ефективності спілкування, як засіб забезпечення спільної діяльності та чинник успішності професійної діяльності загалом. З'явилось ряд робіт, в яких здійснені спроби розглянути зміст та умови становлення конфліктологічної компетентності в зв'язку з віковою динамікою, спираючись на її розуміння в психології розвитку (А.В.Дорохова, Т.І.Приваліхіна, Т.В.Скутіна).

Конфліктологічна компетентність як багатоаспектний феномен не знайшов у сучасній психології єдиного концептуального осмислення, науковці підходять до розкриття його змісту з різних теоретико-методологічних позицій, по-різному визначаючи його сутність. Конфліктологічна компетентність розглядається як структурний компонент комунікативної компетентності (А.В.Дорохова, Л.А.Петровська, Т.І.Приваліхіна, П.А.Сергоманов, Т.В.Скутіна, Б.І.Хасан), як складова професійної компетентності фахівця

(В.В.Базелюк, Г.С.Бережна, Е.Н.Богданов, О.І.Денисов, В.Г.Заикін, Е.В.Зайцева, І.В.Козич, О.О.Лукашенко, В.В.Рогачев, В.М.Шепель) або ж як окремий вид спеціальної компетентності (Л.Н.Цой). З метою розробки власної моделі конфліктологічної компетентності майбутнього вчителя, в статті здійснено спробу теоретичного аналізу основних психологічних підходів до розуміння сутності та структури конфліктологічної компетентності особистості.

Одним з перших підходів до концептуального осмислення проблеми конфліктологічної компетентності був підхід, розроблений російським психологом В.Г.Заикіним [2]. Подальшого розвитку він набув у роботах О.І.Денисова, О.І.Рогачева. На базі даного теоретичного підходу конфліктологічна компетентність розглядається з системних позицій і визначається як когнітивно-регулятивна підсистема професіоналізму, пов'язана з вміннями управляти конфліктами і вирішувати їх [2, 63].

Представлена вченими психологічна структура конфліктологічної компетентності фахівця, включає шість взаємопов'язаних структурних компонентів: *гностичний* (власне знання про причини виникнення конфлікту, закономірності його розвитку та перебігу, про особливості поведінки, спілкування та діяльності опонентів в конфліктній взаємодії, їх психічні стани); *проектувальний* (вміння передбачати дії опонентів, їх поведінку в ході конфлікту, розвиток конфлікту, його наслідки); *регулятивний* (вміння впливати на опонентів, їх відносини, оцінки, мотиви та цілі конфліктної взаємодії; вміння здійснювати профілактику конфлікту і вирішувати його на справедливій основі, виступаючи в якості «третейського судді»); *комунікативний* (вміння здійснювати ефективне спілкування з учасниками конфлікту з врахуванням їх особистісних якостей та емоційних станів); *рефлексивно-статусний* (високий рівень рефлексивної культури, вміння організовувати процес самопізнання, реагувати адекватно ситуації, цілям та задачам управління конфліктами); *нормативний компонент* (знання про нормативні і моральні регулятори поведінки в умовах управління і вирішення конфліктів, про корпоративну і професійну управлінську культуру; здатність та готовність слідувати етичним нормам по відношенню до учасників конфлікту).

В даному варіанті структура конфліктологічної компетентності включає компоненти, що практично відповідають концепції Н.В.Кузьміної про зміст підсистем професійної майстерності. В деякій мірі змістові складові конфліктологічної компетентності керівника зумовлені особливостями його професійної діяльності і, на думку науковців, мають забезпечувати ефективне вирішення основних управлінських завдань.

В низці сучасних досліджень [4; 5; 8] здійснено спроби розгляду конфліктної компетентності як складного особистісного утворення, що розвивається на протязі всього життя, а це, в свою чергу, зумовлює пошуки відповіді на питання про генезис конфліктної компетентності, його етапи і закономірності. Б.І.Хасан висловив з цього приводу наступну думку про те, що «становлення конфліктної компетентності являє собою складний процес, ... тісно пов'язаний з віковим розвитком і має рівневу структуру, органічно вплітаючись в ефекти вікових новоутворень» [9, 47]. Таким чином, наступний підхід ґрунтується на розгляді процесу становлення конфліктної компетентності в зв'язку з віковою динамікою, спираючись при цьому на її розуміння в психології розвитку. Так, з'явилось чимало робіт, в яких здійснено спроби розкрити зміст і умови становлення конфліктної компетентності молодшого школяра (Т.І.Приваліхіна, А.В.Дорохова), підлітка (Т.В.Скутіна), старшокласника (А.А.Кузіна). На особливу увагу заслуговують роботи, в яких розкриваються особливості динаміки структури конфліктної компетентності на різних етапах навчання та професіоналізації [1; 4]. Так, в своєму дослідженні М.В.Башкін робить спробу дослідити структурно-функціональну організацію конфліктної компетентності старшокласників, студентів педагогічних та технічних університетів та педагогів загальноосвітньої школи. Вчений розглядає дану компетентність як динамічну, інтегративну особистісну якість, що характеризується наявністю в своїй структурі когнітивного (представленого інформаційним та креативним елементами), мотиваційного та регулятивного компонентів і забезпечує адекватне розпізнавання та конструктивне вирішення протиріччя, що виникає в міжособистісній взаємодії [1]. На думку М.В.Башкіна, базовою якістю в структурі конфліктної компетентності виступає суб'єктивний локус контролю як показник регулятивного компоненту даної компетентності. Вчений робить висновок про те, що вибір особистістю оптимального типу реагування в конфлікті визначається когнітивним компонентом конфліктної компетентності, перш за все, ступенем розвитку в ньому креативності.

В роботах А.Я.Анцупова, А.І. Шипілова, В.В.Рогачева конфліктологічна компетентність представлена як особистісна якість, яка характеризує конфліктостійкість особистості. Високий рівень конфліктостійкості передбачає

Високий рівень конфліктостійкості передбачає

психологічно грамотні дії і поведінку в проблемних і передконфліктних ситуаціях, оптимізацію взаємодії з опонентом в конфлікті, зосередженні зусиль на конструктивному вирішенні конфлікту. На думку В.В.Рогачева, конфліктостійкість особистості включає в себе: комунікабельність, вміння легко встановлювати і підтримувати контакт з людьми, доброзичливість, життєрадісність, емпатію, рефлексію, здатність розуміти стан людей, ставити себе на місце іншої людини; розвинути мову, здатність знаходити спільну мову з різними людьми.

На особливу увагу заслуговують дослідження, які розкривають взаємозв'язок конфліктологічної компетентності з когнітивними та метакогнітивними процесами [1; 4]. Так, пріоритетного значення для розвитку конфліктологічної компетентності фахівця М.М.Кашапов надає професійному мисленню, що забезпечує здатність особистості аналізувати конфліктну ситуацію, виділяти її структурні компоненти, прогнозувати подальший розвиток конфлікту, здійснювати планування власних дій на основі оцінки своїх інтелектуальних якостей. Конфліктна компетентність розглядається вченим як "здатність людини оптимальним способом долати протиріччя, протистояти деструктивному впливу конфліктів і уміння їх конструктивно вирішувати" [4, 24]. Вчений акцентує увагу на розвитку основних компонентів професійного мислення: оцінювальному, рефлексивному, прогностичному та творчому, що у своїй сукупності забезпечуватимуть продуктивність та оптимальність рішень в ході вирішення конфліктної ситуації.

Питання сутності, структури та особливостей розвитку конфліктної компетентності особистості досить активно вивчається дослідниками конструктивного підходу (Б.І.Хасан, А.В.Дорохова, П.А.Сергоманов, Т.І.Приваліхіна). Конфліктна компетентність в межах даного підходу розглядається як "вміння утримувати протиріччя в продуктивній конфліктній формі, що сприяє його вирішенню" [8, 23], а до її складу включаються, перш за все, складові пов'язані з виявленням і розв'язанням протиріччя: здатність віднайти протиріччя в матеріалі; готовність його вирішити і володіння способами врегулювання взаємодії для його вирішення (Б.І.Хасан, Т.І.Приваліхіна). Важливого значення при цьому набуває рефлексія та психологічна техніка, яка спрямована на подолання конфліктофобічних настановлень, усвідомлення власних «природних» способів вирішення конфліктів і формування навичок організації взаємодії.

Б.І. Хасан виділяє два рівні існування конфліктної компетентності: перший передбачає здатність до розпізнавання ознак конфлікту, навички організації взаємодії його учасників для утримання протиріччя в руслі продуктивного вирішення; другий рівень існування конфліктної компетентності передбачає вміння проектувати конфлікти, необхідні для досягнення навчальних результатів, а також створювати їх в ситуаціях навчальної взаємодії.

Таким чином, конфліктно компетентна поведінка спрямована на перетворення конфлікту з потенційно деструктивного явища в продуктивне, а вищий рівень розвитку конфліктної компетентності пов'язаний з вміннями оволодіти конфліктом як інструментом розвитку відносин та діяльності.

Наступний підхід поєднує дослідження, що ґрунтуються на розгляді конфліктної компетентності в контексті задач по вдосконаленню спілкування (Л.А.Петровська, Т.В.Скутіна). На базі даного теоретичного підходу конфліктна компетентність визначається як "ресурс розвитку міжособистісного спілкування" [7], засіб для побудови ефективної комунікативної діяльності в певному колі ситуацій міжособистісної взаємодії. Відповідно задач розвитку спілкування конфліктна компетентність розглядається як невід'ємна складова частина комунікативної компетентності і являє собою систему внутрішніх ресурсів (когнітивних, поведінкових, особистісних), які дозволяють людині бути «посередником самому собі» в конфлікті – займати активну, рефлексивно-емпатійну позицію.

На особливу увагу заслуговує підхід Л.А.Петровської, яка розглядає конфліктну компетентність як складне інтегральне утворення особистості, що включає в себе: компетентність людини у власному "Я" ("Я-компетентність"), тобто його адекватна орієнтація у власному психологічному потенціалі, а також в потенціалі інших учасників конфлікту та ситуаційна компетентність; знання про конфлікт; суб'єктну позицію (рефлексивна культура, вміння спостерігати за собою, партнером зі "сторони"); володіння досить широким спектром стратегій поведінки в конфлікті і адекватне їх використання (обов'язкове володіння стратегіями співробітництва без ігнорування останніх); культуру саморегуляції, перш за все емоційної" [5]. Слід підкреслити, що дана теоретична модель слугувала методологічним орієнтиром для аналізу структури конфліктної особистості в дослідженнях Е.Е.Ефімової, А.В.Дорохової, Т.І.Приваліхіної, А.І.Шипілова.

Л.А.Петровська вважає, що в конфліктній компетентності як складному інтегральному

утворенні можна виділити наступні рівні: цінностей особистості, мотивів і настановлень, вмінь. Причому, цінності людини різного плану, в тому числі чисто екзистенційно-духовні, на її думку, спричиняють домінуючий вплив на характер спілкування і являються орієнтирами конфліктної практики [6].

Слід відмітити, що переважна більшість дослідників [5; 8; 10] важливого значення в структурі конфліктної компетентності надають установці на позитивне сприймання конфлікту та конструктивне ставлення до нього, що часто виступає вирішальним чинником для його продуктивного вирішення. Продуктивний підхід передбачає ставлення до конфлікту «як шансу вирішити протиріччя, що назріли, і тим самим просунутись в розвитку особистості та ситуації» (Л.А.Петровська), що і передбачає його сприймання не як перешкоди, а скоріше як задачі, що потребує творчого вирішення.

Знання про конфлікт, його функції, закономірності, способи вирішення визначаються дослідниками як необхідний компонент конфліктної компетентності, але лише в тому випадку, коли вони, стаючи частиною особистісного досвіду, спричиняють мотиваційний вплив, стаючи компонентом соціальної установки – готовності діяти певним чином по відношенню до себе, інших, до ситуації.

Продуктивному підходу до конфлікту відповідає орієнтація на управління конфліктом (Н.В.Грішина, Л.А.Петровська, Б.І.Хасан, Т.І.Привалихіна, Т.В.Скутіна), що вимагає від учасника здатності займати суб'єктну позицію: усвідомлену, активну, ініціативну. Суб'єктна позиція як важлива характеристика конфліктної компетентності вимагає, перш за все, рефлексивної культури, яка дозволяє виділяти предмет конфлікту, оцінювати наявні та необхідні ресурси, адекватно сприймати ситуацію, аналізувати її розвиток, виступаючи тим самим «посередником самому собі». Рефлексія, виступаючи основним психологічним механізмом, що лежить в основі конфліктної компетентності, дозволяє своєчасно розпізнавати і адекватно розуміти протиріччя, що лежить в основі конфлікту. Міжособистісна рефлексія забезпечує здатність “побачити себе очима Іншого” (Г.М.Андрєєва), адекватно вибудувати образ “дзеркального Я”, виступаючи при цьому когнітивним засобом зв'язку та координації з іншим. Л.А.Петровська наголошує про необхідність рефлексивно-емпатійної позиції в міжособистісному конфлікті, яка забезпечує децентрацію у відносинах, дозволяє поглянути на ситуацію не тільки “з власної колокольні”. “Саме в рефлексивній позиції людини по відношенню до самої себе і партнерам по

спілкуванню в більшій мірі проявляється суб'єктність сторін що спілкуються, що виступає передумовою побудови спілкування як діалогу” [5].

Отже, в рамках соціально-психологічного та конструктивного підходів конфліктна компетентність розглядається як інтегративне, багаторівневе, особистісне утворення, яке передбачає наявність наступних складових: готовність долати труднощі, протиріччя в спілкуванні; здатність віднайти та адекватно зрозуміти протиріччя, що виникає в міжособистісному спілкуванні; настановлення на позитивне сприймання конфлікту; здатність займати рефлексивно-емпатійну позицію в конфлікті; здатність утримувати в конфлікті відношення до суперника, що відповідає принципу суб'єкт-суб'єктності; орієнтація на інтереси суперника і врахування його позиції, інтересів, мотивів, можливостей в конфліктній взаємодії.

Існуючі моделі конфліктологічної компетентності, що презентуються в рамках соціально-психологічного та конструктивного підходів, були осмислені та доопрацьовані, що дало змогу виділити власну структуру конфліктологічної компетентності майбутнього вчителя. *На нашу думку*, конфліктологічна компетентність майбутнього вчителя є складною, структурно-функціональною системою, що складається із п'яти взаємопов'язаних компонентів: *когнітивного*, який включає систему наукових знань про різні аспекти феномену конфлікту; *мотиваційного*, що представляє собою направленість особистості на конструктивне вирішення конфлікту, відсутність конфліктофобії, конструктивне ставлення до конфлікту; *емоційно-вольового*, який визначає здатність особистості до свідомого управління своїм емоційно-вольовим станом в конфліктних та передконфліктних ситуаціях; *рефлексивного*, що забезпечує здатність особистості до дослідження власного психологічного потенціалу та вміння реконструювати компоненти психологічного образу своїх партнерів і конфліктних ситуацій та *поведінкового*, що передбачає володіння широким спектром стратегій поведінки в конфлікті і адекватне їх використання.

На нашу думку, конфліктологічна компетентність повинна формуватись в освітньому процесі ВНЗ, метою якого повинне виступати не лише засвоєння комплексу конфліктологічних знань та вмінь, а й вироблення активної позиції в конфлікті, формування професійного типу мислення (рефлексивності, методологічності, креативності, саногенності), соціальної компетентності та соціального інтелекту. Окрім того при розробці

структурної моделі ми передбачали, що на розвиток конфліктологічної компетентності майбутнього вчителя здійснюватимуть позитивний вплив наступні особистісно-професійні якості: високий інтелектуальний рівень, що стимулюватиме розвиток пізнавальних мотивів, зокрема потребу в удосконаленні, поглибленні знань про конфлікт; висока мотивація професійних досягнень, спрямованість на особистісно-професійний розвиток та самовдосконалення.

Отже, проведений аналіз наявних у сучасній психології теоретико-експериментальних досліджень свідчить про те, що конфліктологічна компетентність як багатоаспектний феномен не знайшов єдиного концептуального осмислення. В залежності від теоретико-методологічних позицій дослідження даного феномену вчені по-різному формулю-

ють його сутність. Наведені визначення конфліктологічної компетентності в рамках представлених теоретичних підходів не суперечать одне одному, а доповнюють, розкриваючи різні аспекти складного феномену. Значні розбіжності спостерігаються і при визначенні структури конфліктологічної компетентності особистості, яка в нашому дослідженні представлена когнітивним, мотиваційним, емоційно-вольовим, рефлексивним та поведінковим компонентами.

Безумовно, що подальше дослідження цієї проблематики необхідне як в теоретичному, так і в практичному плані. Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у розробці критеріїв сформованості та рівнів розвитку конфліктологічної компетентності у студентів педагогічних університетів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Башкин М.В. Метакогнитивные аспекты конфликтной компетентности студентов / Ю.В. Скворцова, М.В. Башкин // Вестник Ярославского государственного университета имени П.Г.Демидова. – 2009. – №1. – С.50-54.
2. Богданов Е.Н., Зазыкин В.Г. Психология личности в конфликте: [уч. пособие] / Е.Н.Богданов, В.Г.Зазыкина. – СПб: Питер, 2004. – 224 с.
3. Гришина Н.В. Психология конфликта / Н.В.Гришина. – СПб.: Питер, 2002. – 464 с.
4. Кашапов М.М. Теория и практика решения конфликтных ситуаций: [уч. пособие]. – М.; Ярославль: Ремдер, 2003. – 183 с.
5. Петровская Л.А. К вопросу о природе конфликтной компетентности / Л.А.Петровская // Вестник Московского университета. Сер.14. Психология. – 1997. – № 4. – С.41-45.
6. Петровская Л.А. Общение-компетентность-тренинг. Избранные труды / Л.А.Петровская. – М.: Смысл, 2007. – 687 с.
7. Скутина Т.В. Конфликтная компетентность как ресурс развития межличностного общения подростков: автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.13 "Психология развития, акмеология" / Т.В.Скутина. – М., 2008. – 21 с.
8. Хасан Б.И. Конструктивная психология конфликта / Б.И.Хасан – СПб.: Питер, 2003. – 250 с.
9. Хасан Б.И. Психотехника конфликта и конфликтная компетентность / Б.И.Хасан. – Красноярск: РИЦ Красноярского госуниверситета, 1996. – 157 с.

Стаття надійшла до редакції 10.04.2010 р.